

การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยม*
ACCESSING LITERATURE THROUGH FEMINIST PERSPECTIVES

พระครูสีลสรราชิคุณ¹, อิศเรศ จินนฤทธิ์², จิราภรณ์ พันสว่าง³, ศุภสิทธิ์ ลินทมาตย์⁴
Phrakrusilasarithkun¹, Issares Jinnarith², Jiraporn Phansawang³, Suppasit Lintamat⁴
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด^{1,2,3,4}
Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus^{1,2,3,4}
Email : phrakrusilsrathikhun@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดสตรีนิยม (Feminist Theory) ซึ่งเป็นกรอบความคิดที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้หญิง โดยชี้ให้เห็นถึงการกดขี่และความไม่เท่าเทียมทางเพศที่ฝังรากลึกในสังคม ทั้งในระดับส่วนบุคคลและโครงสร้างทางสังคมและการเมือง บทความกล่าวถึงพัฒนาการของแนวคิดสตรีนิยมในแต่ละยุค ตั้งแต่คลื่นลูกที่ 1 ถึงคลื่นลูกที่ 4 โดยมีการอธิบายลักษณะเด่น แนวคิดหลัก และขบวนการเคลื่อนไหวของแต่ละคลื่น นอกจากนี้ ยังได้วิเคราะห์แนวคิดของสำนักสตรีนิยมสายต่าง ๆ เช่น สตรีนิยมสายเสรีนิยม มาร์กซิสต์ สังคมนิยม แนวก้าวหน้า จิตวิเคราะห์ วัฒนธรรม นิเวศ และหลังสมัยใหม่ โดยเฉพาะในบริบทสังคมไทย ที่ยังยึดติดกับระบบคิดแบบทวิลักษณ์อำนาจนิยม และชายเป็นใหญ่ แนวคิดสตรีนิยมจึงไม่ใช่เพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่เปิดพื้นที่ให้ประสบการณ์ของผู้หญิงได้กลายเป็นองค์ความรู้ทางสังคมใหม่ ซึ่งสามารถเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสมอภาคและยุติธรรมในสังคม ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่า 1) วรรณคดีไม่ใช่เพียงศิลปะ แต่เป็นพื้นที่ผลิตและทำให้คงอยู่ซึ่งอำนาจทางเพศ 2) สตรีนิยมคือการรื้อสร้างความรู้ที่ถูกกดทับ 3) การคืนเสียงให้ผู้หญิงในวรรณกรรม 4) พัฒนาการ 4 คลื่นของสตรีนิยมสะท้อนการต่อสู้ที่เคลื่อนจากสิทธิไปสู่ตัวตน และสู่การเมืองของอัตลักษณ์ 5) บริบทไทยเผยให้เห็นความท้าทายเฉพาะของสตรีนิยมในสังคมที่ยังยึดคติชายเป็นใหญ่และลำดับชั้นอำนาจ 6) การอ่านวรรณคดีแบบสตรีนิยมคือการอ่านเพื่ออำนาจ

คำสำคัญ : การเข้าถึง; วรรณคดี; แนวคิดสตรีนิยม

ABSTRACT

This article aims to present Feminist Theory as a critical framework that centers women lived experiences and highlights the deep-rooted gender oppression and inequalities embedded within both personal spheres and broader socio-political structures. The discussion traces the historical development of feminist thought across four major waves, outlining the key characteristics, central ideas, and social movements of each period. It also examines various strands of feminist scholarship including liberal, Marxist, socialist, radical, psychoanalytic, cultural, ecofeminist, and postmodern approaches with particular attention to the Thai context, where binary gender norms, authoritarianism, and patriarchal ideology remain influential. Feminist theory, therefore, is not merely an academic lens but a transformative movement that legitimizes women's experiences as new forms of social knowledge capable of driving change toward equality and justice. The study's findings indicate that: (1) literature is not only an art form but also a site where gendered power is produced and sustained; (2) feminism reconstructs knowledge that has been historically marginalized; (3) feminist literary criticism restores women's voices within literary spaces; (4) the evolution of the four feminist waves reflects a shift from rights-based struggles to identity politics; (5) the Thai context reveals unique challenges rooted in patriarchal cultural structures; and (6) feminist reading is fundamentally a reading of power, aimed at challenging dominant ideologies and reclaiming agency for women.

Keywords : Accessing; Literature; Feminist Perspectives

1. บทนำ

การศึกษาวรรณคดีในฐานะพื้นที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ และโครงสร้างอำนาจของสังคม เป็นแนวทางที่ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องในสาขาสตรีนิยมศึกษา โดยเฉพาอย่างยิ่งการอ่านวรรณคดีผ่านกรอบคิดสตรีนิยม (Feminist Literary Criticism) ซึ่งเป็นแนวทางที่มุ่งตรวจสอบบทบาทเพศสภาพและการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของสตรีในงานเขียน แนวคิดสตรีนิยมมิได้จำกัดอยู่เพียงการค้นหาคำว่าไม่เท่าเทียมทางเพศเท่านั้น หากยังเป็นกระบวนการที่เปิดเผยว่าภาษา เรื่องเล่า และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในวรรณกรรมล้วนถูกกำกับด้วยอุดมการณ์แบบชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ที่ฝังแน่นในประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษย์ (Beauvoir, 1949) วรรณคดีจำนวนมากในอดีตสะท้อนโลกทัศน์ของผู้ชายในสังคมเป็นสำคัญ ทำให้บทบาทของสตรีในงานเขียนหลายเรื่องถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้สถานภาพเช่น ผู้ถูกปกป้อง ผู้รอคอย หรือผู้เป็นแรงบันดาลใจของตัวละครชาย มากกว่าการเป็นผู้กระทำการที่มีเจตจำนงและเสียงเป็นของตนเอง การประกอบสร้างภาพแทนของผู้หญิงเช่นนี้ไม่เพียงแสดงให้เห็นค่านิยมทางสังคม แต่ยังสะท้อนการกล่อมเกลாதางวัฒนธรรมที่ส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำทางเพศดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง (Gilbert & Gubar, 1979)

การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมจึงมีเป้าหมายสำคัญในการตรวจสอบว่าภาพแทนของสตรีถูกสร้างขึ้นอย่างไร ใครเป็นผู้เล่าเรื่อง และเสียงของสตรีได้รับการให้คุณค่าเพียงใด การตั้งคำถามเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านไม่เพียงเข้าใจตัวละครหญิงในระดับโครงเรื่องเท่านั้น แต่ยังเห็นกลไกทางอำนาจที่ถูกบันทึกผ่านภาษาและโครงสร้างวาทกรรม (Showalter, 1985) แนวคิดดังกล่าวยังชี้ให้เห็นว่าวรรณคดีมิใช่พื้นที่ว่างเปล่า หากเป็นเวทีที่ความหมายเกี่ยวกับเพศถูกต่อรอง ระบุ และผลิตซ้ำอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดสตรีนิยมมิได้มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียว หากมีความหลากหลายตามกระแสความคิด เช่น สตรีนิยมเสรีนิยม สตรีนิยมมาร์กซิสต์ สตรีนิยมเชิงวัฒนธรรม สตรีนิยมหลังสมัยใหม่ และสตรีนิยมข้ามพรมแดน (transnational feminism) การบูรณาการความหลากหลายดังกล่าวช่วยเปิดมิติการวิเคราะห์ที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น การพิจารณาชนชั้นชาติพันธุ์ หรือวัฒนธรรมร่วมกับปัญหาเรื่องเพศในวรรณกรรม ซึ่งนำไปสู่การทำความเข้าใจว่าสตรีในวรรณคดีแต่ละยุคสมัยเผชิญเงื่อนไขทางสังคมแตกต่างกันอย่างไร (Butler, 1990) ในบริบทวรรณคดีไทย การใช้กรอบคิดสตรีนิยมยังช่วยให้เห็นพลวัตของค่านิยมทางเพศที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น ภาพแทนหญิงในบทละครสมัยรัตนโกสินทร์ที่มักแสดงความอ่อนหวานและเชื่อฟัง ขณะที่ในวรรณกรรมสมัยใหม่เริ่มปรากฏตัวละครหญิงที่ตั้งคำถามต่อกรอบศีลธรรมและบทบาททางสังคม หลายผลงานยังสะท้อนความตึงเครียดระหว่างค่านิยมดั้งเดิมและความปรารถนาที่จะนิยามความเป็นผู้หญิงในแบบใหม่ การอ่านด้วยกรอบสตรีนิยมจึงทำให้เห็นทั้ง “ภายในตัวบท” และ “บริบททางสังคม” ว่าเชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้งเพียงใด

การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมยังมีความสำคัญในเชิงสังคมศึกษา เพราะช่วยให้สังคมตระหนักว่าเรื่องเล่าและวัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่อยู่นิ่ง แต่เป็นพื้นที่ที่อุดมการณ์ถูกผลิตซ้ำและส่งต่อข้ามรุ่น การวิพากษ์วรรณคดีจึงมีบทบาทเหมือนการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนาที่เน้น “การเห็นตามความเป็นจริง” (ยถาภูตญาณทัสสนะ) กล่าวคือ การอ่านอย่างมีวิจารณ์ญาณทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับโครงสร้างทางสังคม และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจและการปฏิสัมพันธ์ในสังคมอย่างมีสติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2555)

นอกจากนี้ แนวคิดสตรีนิยมยังช่วยขยายพรมแดนของการศึกษาวรรณคดีให้กว้างขึ้นกว่าเดิม จากเดิมที่งานวิเคราะห์มักเน้นโครงเรื่อง หน้าที่ตัวละคร หรือคุณค่าทางวรรณศิลป์ มาสู่การพิจารณามิติทางสังคม วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ การอ่านเช่นนี้ทำให้ผู้เรียนและนักวิชาการมองเห็นว่า “เรื่องเล่า” ไม่ได้เป็นเพียงงานศิลปะเพื่อความรื่นรมย์ แต่เป็นสื่อกลางที่ประกอบสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และความสัมพันธ์ในสังคมอย่างทรงพลัง กล่าวโดยสรุป การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมเป็นกระบวนการวิเคราะห์ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจต่อบทบาทของเพศสภาพในวัฒนธรรม การตรวจสอบอุดมการณ์ทางสังคม และการเปิดพื้นที่ให้เสียงของสตรีได้รับการรับรู้และให้คุณค่ามากขึ้น แนวคิดสตรีนิยมจึงไม่เพียงเสริมสร้างความคล่องตัวในการอ่านวรรณคดี แต่ยังสนับสนุนเป้าหมายร่วมสมัยของมนุษยชาติในการสร้างสังคมที่เคารพศักดิ์ศรีและความหลากหลายของมนุษย์อย่างแท้จริง

2. แนวคิดสตรีนิยม Feminist

แนวคิดสตรีนิยมในวรรณคดีมีรากฐานจากขบวนการสตรีนิยมในสังคมตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19–20 โดยมุ่งเน้นให้เกิดความเสมอภาคทางเพศ ทั้งในด้านสิทธิ การศึกษา และการแสดงออกทางวัฒนธรรม Simone de Beauvoir (1949) นักปรัชญาแนวอัตถิภาวนิยม เป็นผู้เสนอ

แนวคิดสำคัญในหนังสือ The Second Sex ว่าผู้หญิงไม่ได้เกิดมาเป็นเพศหญิง แต่ “ถูกสร้างขึ้น” จากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงถูกจำกัดบทบาทและอัตลักษณ์ในฐานะ “ผู้อื่น” ของเพศชาย

ต่อมา Elaine Showalter (1977; 1985) ได้เสนอแนวคิด “สตรีนิยมทางวรรณกรรม” (Gynocriticism) ซึ่งเน้นการศึกษาและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมที่ผู้หญิงเขียนขึ้น โดยมุ่งให้เห็นถึงประสบการณ์ ความรู้สึก และมุมมองของสตรีในฐานะผู้สร้างวรรณกรรม ไม่ใช่เพียงผู้ถูกเขียนถึง ขณะที่ Sandra Gilbert and Susan Gubar (1979) ในหนังสือ The Madwoman in the Attic ได้ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงนักเขียนในศตวรรษที่ 19 ต้องต่อสู้กับอคติและอำนาจของชายผ่านการเขียนที่ซ่อนเร้นนัยของการต่อต้านและการแสวงหาอัตลักษณ์ของตนเอง

การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมจึงไม่เพียงเป็นการวิพากษ์เชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังเป็น การเปิดพื้นที่แห่งการรับรู้ใหม่ ที่ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงอิทธิพลของเพศสภาพในวรรณกรรม และสามารถอ่านงานเขียนอย่างเท่าทันอำนาจ (Power relation) และอุดมการณ์ (Ideology) ที่แฝงอยู่ในเนื้อหาและภาษาของงานเขียนนั้น ๆ

โดยสรุป องค์ความรู้ของแนวคิดสตรีนิยมในทางวรรณกรรมคือการส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ (Gender equality) การคืนคุณค่าให้แก่ประสบการณ์ของสตรีในฐานะผู้สร้างสรรค์ และการสร้างมุมมองใหม่ในการอ่านวรรณกรรมเพื่อรื้อฟื้นเสียงของผู้หญิงที่ถูกกดทับภายใต้กรอบสังคมชายเป็นใหญ่ การวิเคราะห์ในแนวทางนี้จึงเป็นทั้งกระบวนการวิพากษ์ (Critique) และการสร้าง (Creation) ที่นำไปสู่ความเข้าใจวรรณกรรมในมิติของมนุษย์อย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

ในหนังสือวิชาการทางสังคมศาสตร์ พบว่า Feminist Theory หรือทฤษฎีสตรีนิยม ปรากฏอยู่โดยไม่มีคำอธิบายเพิ่มเติมใด เนื่องจากประเทศไทยทฤษฎีสตรีนิยมยังเป็นของใหม่อยู่มาก คำอธิบายเพิ่มเติมใน The Dictionary of Feminist Theory พบว่า

1) ทฤษฎีสตรีนิยมมุ่งที่จะสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับสถานการณ์ของผู้หญิงที่ล้าลึกกว่าทฤษฎีต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว คือทฤษฎีของความรู้กระแสหลักทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศาสตร์อื่นๆ โดยที่นักสตรีนิยมใช้ทฤษฎีสตรีนิยมเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้อีกชุดหนึ่ง ที่เป็นคนละชุดกับความรู้ เดิม ๆ ที่มีอยู่

2) ทฤษฎีของนักสตรีนิยมเริ่มต้นจากประสบการณ์ของการถูกกดขี่ของผู้หญิง (Women's Experience of Oppression) พร้อมกับโต้เถียงว่า การกดขี่ผู้หญิงให้ต่ำต้อย (Women's Subordination) มี ทั้งในสถานการณ์หรือเงื่อนไขแวดล้อมส่วนตัว และขยายไปถึงเงื่อนไขหรือสถานการณ์ต่างๆ ทาง การเมืองด้วย ประเด็นที่น่าสนใจดังกล่าวควรจะถูกเถียงในรายละเอียดต่อไปในหลายประเด็น เช่น

2.1) ทฤษฎีสตรีนิยมต้องเริ่มต้นจากประสบการณ์ของการถูกกดขี่ (Oppression) ถูกกดขี่ให้ต่ำต้อย กว่า ต่ำกว่า (Subordination) ของผู้หญิง คำว่าประสบการณ์ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ได้พบมา เห็นมา หรือถูก กระทำมา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในทัศนะของผู้หญิงคนนั้น เช่น ถูกข่มขืน ถูกกลั่นแกล้งทาง เพศ ถูกทำร้ายทุบตี ถูกเลือกปฏิบัติ เป็นต้น

2.2) แม้ว่าประสบการณ์เหล่านี้ทำให้ผู้หญิงเจ็บปวดทั้งกายใจ อารมณ์ความรู้สึก แต่ผู้หญิง ก็สามารถนำเอาประสบการณ์เหล่านั้นมาแปรเป็นการสร้างความรู้ได้ ซึ่งในทางญาณวิทยา (Epistemology) หรือศาสตร์ที่ว่าด้วยการสร้างความรู้ มีลัทธิทางปรัชญาที่เรียกว่าประจักษ์นิยม (Empiricism) หมายถึง

ทักษะ ที่ถือว่าแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้มีอย่างเดียวกันนั้นคือประสบการณ์ (Experience) ซึ่งหมายถึง ความรู้ที่ผ่าน ประสบการณ์สัมผัส ทักษะที่ไม่ใช่ว่ามีความรู้ก่อนประสบการณ์ (A Priori Knowledge) มีแต่ ความรู้หลัง ประสบการณ์ (A Posteriori Knowledge) เท่านั้น

2.3) ประสบการณ์ของผู้หญิงในเรื่องต่างๆ เช่น การถูกกดขี่ การถูกกดขี่ให้ด้อยกว่าต้องยินยอม การถูกขูดรีดหรือเอารัดเอาเปรียบทางเพศ (Sexual Exploitation) การถูกละเมิดหรือการถูกลวนลาม ทางเพศ (Sexual Harassment) การถูกตัดสินอย่างมีอคติ การถูกเลือกปฏิบัติ (Discrimination) และ อื่นๆ เป็น ประสบการณ์เฉพาะของผู้หญิงที่ผู้ชายส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์เหล่านี้ จึงทำให้ผู้ชายส่วนใหญ่ มักไม่ยอมรับ หรือไม่เชื่อว่าประสบการณ์ของผู้หญิงเป็นจริง มีจริง หรือเกิดขึ้นจริง ถึงแม้เห็นหรือ ยอมรับว่ามีจริง เป็นจริง แต่ก็อาจถือว่าไม่สำคัญเป็นเรื่องธรรมดา ขณะที่ผู้หญิงผู้ที่ไม่เคยมี ประสบการณ์นั้นๆ เช่น ไม่เคยถูกข่มขืน หรือถูกพยายามข่มขืน ถูกลวนลาม ก็อาจไม่เชื่อหรือไม่เห็น ความสำคัญ โดยไม่ตระหนักว่าการข่มขืนเป็น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อนกว่าการ ท้าตัวและการ แต่งตัวของผู้หญิง

ผลเสียที่ตามมาคือ ผู้หญิงเองก็อาจไม่เชื่อในศรัทธา ประสบการณ์ของตนเองว่ามีความ น่าเชื่อถือ (Validity) ในเชิงของการแปรเปลี่ยนให้เป็นความรู้ ทั้งนี้เพราะผู้หญิงส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้ กรอบความคิดและ วิถีปฏิบัติหรือวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเติบโตขึ้นมา ถูกอบรมบ่มนิสัยให้คิดเช่นนั้น เช่น ถูกทำให้เชื่อว่าผู้หญิง ต้องเป็นผู้ตาม ต้องอดทน แม้จะถูกสามีตีตบตี ข่มเหง ขืนใจร่วมเพศด้วย ทั้ง ๆ ที่ตัวผู้หญิงเองก็ไม่ยินยอมพร้อม ใจแต่ก็ถือว่าเป็นการทำตามหน้าที่ของเมียที่ดี เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การที่ ผู้หญิงตกอยู่ในสังคมวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่หรือปิตาธิปไตย จึงทำให้ผู้หญิงไม่เห็นค่าของประสบการณ์ ส่วนตัว ดังนั้น การสร้างทฤษฎีสตรีนิยมบนฐาน ของประสบการณ์ของผู้หญิงจึงไม่ค่อยเกิดขึ้น

3. แนวคิดสตรีนิยม 3 ยุค (The Three Waves of Feminism)

สตรีนิยม (Feminism) เป็นทั้งอุดมการณ์ (ideology) และขบวนการปฏิบัติ (movement) ที่ มุ่งส่งเสริมพลังของผู้หญิง (empowerment) เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางเพศ (gender justice) และ ทำลายโครงสร้างสังคมแบบชายเป็นใหญ่ (patriarchy) ซึ่งจำกัดสิทธิเสรีภาพของสตรีในด้านต่าง ๆ ทั้ง การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (Tong, 2014) การพัฒนาของแนวคิดสตรีนิยมในโลกตะวันตก สามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุค หรือที่เรียกว่า “สามคลื่นแห่งสตรีนิยม” (Three Waves of Feminism) ซึ่งแต่ละยุคมีบริบททางสังคม วัตถุประสงค์ และแนวคิดแตกต่างกันดังนี้

3.1 สตรีนิยมยุคที่ 1: คลื่นลูกแรก (First Wave Feminism, 1880–1920)

คลื่นลูกแรก หรือที่บางครั้งเรียกว่า “คลื่นลูกเก่า” (Old Wave) เป็นขบวนการสตรีนิยมที่ มุ่งเน้นการเรียกร้องสิทธิสตรีขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะ “สิทธิในการเลือกตั้ง” (Women’s Suffrage) ใน สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ (Offen, 2000) ขบวนการนี้เกิดขึ้นในช่วงที่สังคมเริ่มเปลี่ยนผ่านจากสังคม เกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม และผู้หญิงเริ่มเข้ามามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

ในสหรัฐอเมริกา กลุ่มนักเคลื่อนไหว เช่น ซูซาน บี. แอนโทนี (Susan B. Anthony) และเอลิซาเบธ เคดี สแตนตัน (Elizabeth Cady Stanton) เป็นผู้นำสำคัญในการเรียกร้องสิทธิในการ ลงคะแนนเสียง จนกระทั่งปี ค.ศ.1920 สหรัฐอเมริกาได้ประกาศให้ผู้หญิงมีสิทธิเลือกตั้งตาม The 19th Amendment (Freedman, 2002) ส่วนในอังกฤษ ขบวนการนี้มีองค์กรสำคัญหลายแห่ง เช่น

Women's Social and Political Union (WSPU) และ National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS) (Moses, 2012)

โดยสรุป คลื่นลูกแรกเน้นประเด็น “สิทธิสาธารณะ” เช่น สิทธิการศึกษา สิทธิการทำงาน และสิทธิทางการเมือง ซึ่งเป็นรากฐานของสตรีนิยมยุคต่อมา

3.2 สตรีนิยมยุคที่ 2: คลื่นลูกที่สอง (Second Wave Feminism, 1960–1980)

สตรีนิยมคลื่นลูกที่สองเริ่มต้นขึ้นในปลายทศวรรษ 1960 โดยคำว่า Second Wave ได้รับการบัญญัติโดยมาร์ชา เลียร์ (Marsha Lear) เพื่ออธิบายการฟื้นตัวของขบวนการสตรีหลังยุคสิทธิเลือกตั้ง (Evans, 1979) คลื่นนี้มุ่งเน้นการปลดปล่อยผู้หญิง (Women's Liberation) และขยายแนวคิดสิทธิสตรีจากมิติการเมืองไปสู่ชีวิตส่วนตัว เช่น เรื่องเพศวิถี (sexuality) ร่างกาย (body) อารมณ์ (emotions) และบทบาทในครอบครัว (Friedan, 1963)

หนังสือ The Feminine Mystique ของเบตตี ฟรีแดน (Betty Friedan, 1963) เป็นผลงานสำคัญที่จุดประกายให้ผู้หญิงจำนวนมากตระหนักถึง “ความไม่พอใจที่ไม่มีชื่อเรียก” (the problem that has no name) ซึ่งสะท้อนความเบื่อหน่ายและความรู้สึกถูกจำกัดอยู่ในกรอบบ้านเรือน เธอยังเป็นผู้ร่วมก่อตั้งองค์กร National Organization for Women (NOW) ซึ่งเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวสตรีที่ใหญ่ที่สุดในสหรัฐอเมริกา

ในอังกฤษ คลื่นลูกที่สองเชื่อมโยงกับขบวนการแรงงานหญิง เช่น การนัดหยุดงานของคองงานหญิงในบริษัทฟอร์ด (Ford Strike, 1968) เพื่อเรียกร้องค่าจ้างที่เท่าเทียมกับชาย (Rowbotham, 1992) โดยรวมแล้ว คลื่นนี้ขยายแนวคิดสตรีนิยมจากประเด็น “สิทธิเท่าเทียม” ไปสู่ “ความเท่าเทียมเชิงโครงสร้าง” และการท้าทายค่านิยมชายเป็นใหญ่ในทุกมิติของชีวิตสังคม

3.3 สตรีนิยมยุคที่ 3: คลื่นลูกที่สาม (Third Wave Feminism, 1990–ปัจจุบัน)

คลื่นลูกที่สามเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1990 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทบทวนและวิพากษ์สตรีนิยมยุคก่อน โดยเฉพาะการมองความเท่าเทียมแบบ “ทวิลักษณ์” (Binary opposition) ระหว่างชาย-หญิง (Butler, 1990) สตรีนิยมยุคนี้ยอมรับความหลากหลายของอัตลักษณ์ (Diversity of identities) ทั้งทางเชื้อชาติ ชนชั้น วัฒนธรรม และเพศสภาพ (gender fluidity)

แนวคิดสำคัญของยุคนี้ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) และทฤษฎีจิตวิเคราะห์ โดยมุ่งเน้นว่าความเป็นเพศ (Gender) เป็นสิ่งที่ถูกสร้าง (Socially constructed) และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ (Hooks, 2000) สตรีนิยมยุคที่สามจึงไม่เพียงต่อสู้เพื่อความเสมอภาค แต่ยังเน้นการยอมรับ “ความแตกต่าง” (Difference) และส่งเสริม “การมีเสียงของทุกกลุ่มเพศ” (intersectionality) ซึ่งทำให้แนวคิดสตรีนิยมขยายขอบเขตไปไกลกว่าประเด็นหญิง-ชายในแบบดั้งเดิม

4. สตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4 (Fourth Wave Feminism)

สตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4 (Fourth Wave Feminism) เป็นกระแสความคิดและการเคลื่อนไหวของสตรีนิยมร่วมสมัยที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยมีลักษณะโดดเด่นคือการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือในการรณรงค์ ประสานเครือข่าย และสร้างพลังทางสังคม (Munro, 2013; Chamberlain, 2017) การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีแบบก้าวกระโดด (Disruptive Technology) ส่งผลให้ข้อมูลข่าวสารสามารถเผยแพร่และแลกเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็วผ่าน

แพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น Twitter, Facebook, Instagram และ TikTok จนกลายเป็น “สนามใหม่ ของสตรีนิยม” ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงและเพศหลากหลายสามารถส่งเสียงของตนได้ (Gill, 2016)

4.1 ลักษณะสำคัญของสตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4

สตรีนิยมยุคนี้เป็น “ขบวนการบนโลกออนไลน์” (Online Feminism) ที่มุ่งเน้นการต่อสู้ กับความไม่เป็นธรรมทางเพศในรูปแบบใหม่ เช่น การล่วงละเมิดทางเพศ (Sexual harassment), การคุกคามออนไลน์ (Cyber harassment), การเหยียดรูปร่าง (Body shaming) และการต่อต้าน วัฒนธรรมการข่มขืน (Rape culture) (Cochrane, 2013) การรณรงค์สำคัญที่เกิดขึ้น ได้แก่

1) แคมเปญ HeForShe โดยองค์การสหประชาชาติ (UN Women) ซึ่งเชิญชวนให้ผู้ชาย เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการเพื่อสร้างความเท่าเทียมทางเพศ

2) แคมเปญ MeToo ที่เริ่มต้นในสหรัฐอเมริกาและแพร่กระจายไปทั่วโลก โดยเน้นการ เปิดเผยประสบการณ์การถูกล่วงละเมิดทางเพศ เพื่อสร้างการตระหนักรู้ในระดับสังคม (Gill & Orgad, 2018)

แคมเปญเหล่านี้ถือเป็นพลังทางสังคมที่เปลี่ยนแนวทางของสตรีนิยมจากการเคลื่อนไหวใน พื้นที่จริงสู่การเคลื่อนไหวบนโลกเสมือนอย่างเต็มรูปแบบ

4.2 สตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4 ในบริบทไทย

ในประเทศไทย สื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะ ทวิตเตอร์ (Twitter) ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญ ของ “เฟมทวิต” (FemTwit) ซึ่งเป็นชุมชนออนไลน์ของกลุ่มนักสตรีนิยมรุ่นใหม่ที่เคลื่อนไหวเพื่อความ เท่าเทียมระหว่างเพศ (Kaewthep, 2021) การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้าง ความตระหนักรู้เรื่องสิทธิสตรีและเพศสภาพในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวดังกล่าวก็มักเผชิญ กับการต่อต้านจากกลุ่มอนุรักษ์นิยม รวมถึงการโจมตีในรูปแบบของ ประทุษวาจาออนไลน์ (online hate speech) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทยที่ยังฝังรากลึกอยู่ในระบบคิดแบบ ชายเป็นใหญ่

4.3 ความท้าทายของสตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4 ในสังคมไทย

ปรากฏการณ์การต่อต้านแนวคิดสตรีนิยมในโลกออนไลน์ไทยสะท้อนปัญหาเชิงโครงสร้าง ทางวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยสามลักษณะสำคัญ (Kaewthep, 2021; Charoensap-Kelly, 2020)

1) ระบบคิดแบบทวิลักษณ์ (Dualism Thinking) คือ การมองโลกแบบแยกขั้ว เช่น ชาย- หญิง, ดี-ชั่ว, ถูก-ผิด ซึ่งเป็นกรอบความคิดที่จำกัดการยอมรับความแตกต่างและทำให้แนวคิดสตรีนิยม ถูกมองว่า “นอกกระแส” (Butler, 1990)

2) อำนาจนิยม (Authoritarianism) คือ สังคมไทยยังคงให้คุณค่ากับโครงสร้างอำนาจ แบบบนลงล่าง (Hierarchical power) ซึ่งขัดกับแนวคิดสตรีนิยมที่เสนอ “อำนาจร่วม” (Shared power) และความเท่าเทียมในทุกเพศ (Hooks, 2000)

3) สังคมชายเป็นใหญ่ (Patriarchal System) หมายถึง ระบบคิดทางวัฒนธรรมที่ กำหนดให้เพศชายมีอำนาจเหนือกว่าในทุกมิติของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว การศึกษา หรือการเมือง (Connell, 2009) ความเข้าใจผิดที่มองว่าสตรีนิยมคือ “การเกลียดผู้ชาย” (Misandry) จึงเป็นอุปสรรค ต่อการขับเคลื่อนเพื่อความเท่าเทียมอย่างแท้จริง

จากแนวคิดสตรีนิยมทั้งสามยุคสะท้อนพัฒนาการจากการเรียกร้องสิทธิทางการเมือง การปลดปล่อยทางเพศและสังคม การยอมรับความหลากหลายทางเพศและอัตลักษณ์ สตรีนิยมจึงเป็นพลังทางความคิดที่ผลักดันให้เกิดความตระหนักรู้เกี่ยวกับอำนาจและความไม่เท่าเทียมในทุกระดับของสังคม รวมถึงเป็นกรอบสำคัญในการเข้าถึงและวิเคราะห์วรรณกรรมเพื่อเปิดเผยบทบาท เสี่ยง และประสบการณ์ของผู้หญิงในโลกวัฒนธรรม

สตรีนิยมคลื่นลูกที่ 4 เป็นการต่อยอดจากคลื่นก่อนหน้าโดยผสมผสานแนวคิดความเท่าเทียมทางเพศเข้ากับเทคโนโลยีดิจิทัลและวัฒนธรรมสื่อใหม่ (New media culture) การเคลื่อนไหวของคลื่นนี้มีได้จำกัดเฉพาะผู้หญิงเท่านั้น แต่ยังเปิดพื้นที่ให้เพศหลากหลายและผู้ชายที่สนับสนุนความเท่าเทียมทางเพศเข้ามามีบทบาทร่วมด้วย (Munro, 2013) ในขณะเดียวกัน การเผชิญกับแรงต่อต้านจากโครงสร้างทางสังคมแบบชายเป็นใหญ่สะท้อนให้เห็นว่า การต่อสู้ของสตรีนิยมยังคงดำเนินต่อไปในยุคดิจิทัล โดยมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดคือ การสร้างสังคมที่ยอมรับความหลากหลาย ความเท่าเทียม และความ เป็นธรรมทางเพศอย่างแท้จริง

5. การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยม

5.1 แนวคิดจากนักวิชาการ

แนวคิดสตรีนิยม (Feminist Theory) ในวรรณคดีเริ่มต้นจากการตั้งคำถามต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่ให้สิทธิและอำนาจแก่เพศชายเหนือเพศหญิง โดยนักคิดสตรีนิมรุ่นแรก ๆ เช่น Simone de Beauvoir (1949) ในผลงาน *The Second Sex* ได้เสนอว่า “ผู้หญิงไม่ได้เกิดมาเป็นผู้หญิง แต่ถูกสร้างขึ้นมาให้เป็นอย่างนั้น” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบทบาททางเพศถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคมมากกว่าธรรมชาติ การวิเคราะห์วรรณคดีภายใต้กรอบนี้จึงมุ่งเน้นการเปิดโปงการกดทับทางเพศในเนื้อหา ตัวละคร และภาษา

ในช่วงหลังมีนักวิชาการอย่าง Elaine Showalter (1977, 1985) ผู้เสนอแนวคิด “สตรีนิยมทางวรรณกรรม” (Gynocriticism) โดยมุ่งให้ความสำคัญกับการสร้างพื้นที่ทางวรรณกรรมของผู้หญิง การศึกษาผลงานที่ผู้หญิงเขียน และการมองเห็นประสบการณ์ของผู้หญิงในฐานะผู้สร้างวรรณกรรม ขณะที่ Sandra Gilbert and Susan Gubar (1979) ในผลงาน *The Madwoman in the Attic* ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงนักเขียนในศตวรรษที่ 19 ต้องใช้การเขียนเพื่อแสดงการต่อต้านอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ผ่านตัวละครหญิงที่ “บ้าคลั่ง” หรือ “กบฏ” ซึ่งแท้จริงคือสัญลักษณ์ของการเรียกร้องอิสระทางเพศและความคิด

ต่อมาแนวคิดสตรีนิยมได้ขยายสู่วิถีคิดร่วมสมัย เช่น Hooks (2000) ที่มองว่าสตรีนิยมต้องไม่จำกัดเฉพาะเรื่องเพศเท่านั้น แต่ควรครอบคลุมถึงประเด็นเชื้อชาติ ชนชั้น และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เป็นการมองสตรีนิยมแบบ intersectionality ซึ่งช่วยเปิดมุมมองใหม่ในการเข้าถึงวรรณกรรมในยุคปัจจุบัน

5.2 สรุปล่องค์ความรู้เกี่ยวกับการเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยม

การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมมีเป้าหมายเพื่อ “คืนเสียง” ให้แก่ผู้หญิงและกลุ่มที่ถูกกดทับในวรรณกรรม โดยมีองค์ความรู้หลัก 3 ประการ คือ

1) การรื้อสร้างภาพแทนของสตรีในวรรณคดี การศึกษาสตรีนิยมช่วยให้เห็นว่าภาพตัวแทนของผู้หญิงในวรรณกรรมสะท้อนกรอบคิดแบบชายเป็นใหญ่ เช่น การจำกัดบทบาทหญิงไว้ที่ความงาม ความอ่อนโยน หรือการพึ่งพาชาย (Beauvoir, 1949)

2) การสร้างพื้นที่ทางวรรณกรรมของผู้หญิง แนวคิด Gynocriticism ของ Showalter (1985) มุ่งเน้นการสร้าง “ประวัติศาสตร์วรรณกรรมของผู้หญิง” ที่แสดงให้เห็นเสียง ความรู้สึก และประสบการณ์ของสตรีในฐานะผู้สร้าง ไม่ใช่เพียงผู้ถูกมอง

3) การอ่านอย่างเท่าทันอุดมการณ์ทางเพศและอำนาจ การอ่านในแนวสตรีนิยมคือการมองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในภาษา ตัวบท และโครงเรื่อง รวมถึงวิธีที่วรรณกรรมผลิตซ้ำหรือท้าทายอุดมการณ์ทางเพศ (Gilbert & Gubar, 1979)

5.3 บทวิเคราะห์

แนวคิดสตรีนิยมในการวิเคราะห์วรรณคดีช่วยเปิดเผยให้เห็นความไม่เสมอภาคทางเพศและกลไกการกดทับในเชิงวัฒนธรรม เช่น การให้ตัวละครหญิงมีบทบาทรอง การนิยามความดีงามของผู้หญิงจากมุมมองชาย หรือการสร้างภาพหญิงในฐานะวัตถุแห่งความปรารถนา ในทางกลับกัน นักวิจารณ์สตรีนิยมยังใช้การอ่านเชิง “ต่อต้าน” (resistant reading) เพื่อค้นหายนัยของการต่อต้านอำนาจชายเป็นใหญ่ในวรรณกรรม ในบริบทไทย วรรณกรรมร่วมสมัย เช่น ความรักของวัลยา หรือ คำนาง สามารถวิเคราะห์ผ่านแนวสตรีนิยมได้อย่างชัดเจน โดยสะท้อนความพยายามของผู้หญิงในการต่อสู้กับกรอบสังคมและเรียกร้องพื้นที่แห่งความเท่าเทียมทางเพศ เช่นเดียวกับในระดับโลกที่การอ่านผลงานของนักเขียนหญิงอย่าง Virginia Woolf หรือ Toni Morrison เผยให้เห็นการต่อสู้เพื่ออัตลักษณ์และศักดิ์ศรีของเพศหญิงในมิติที่ซับซ้อน

5.4 การประยุกต์ใช้แนวคิดสตรีนิยมในการศึกษาวรรณคดี

การนำแนวคิดสตรีนิยมมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวรรณคดีสามารถทำได้หลายวิธี เช่น 1) การวิเคราะห์ตัวละครหญิง เพื่อดูการสร้างและจำกัดบทบาทในระบบชายเป็นใหญ่ 2) การเปรียบเทียบผลงานของนักเขียนหญิงและชาย เพื่อศึกษามุมมองทางเพศในเชิงอุดมการณ์ 3) การใช้แนวคิด intersectionality เพื่อทำความเข้าใจตัวละครในมิติของเพศ ชนชั้น เชื้อชาติ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม 4) การส่งเสริมการอ่านอย่างเท่าเทียม (gender-sensitive reading) เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ในห้องเรียนวรรณคดี

6. สรุป

จากการศึกษาการเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมในแต่ละยุค ตั้งแต่คลื่นลูกที่ 1 ถึงคลื่นลูกที่ 4 โดยมีการอธิบายลักษณะเด่น แนวคิดหลัก และขบวนการเคลื่อนไหวของแต่ละคลื่น นอกจากนี้ยังได้วิเคราะห์แนวคิดของสำนักสตรีนิยมสายต่าง ๆ เช่น สตรีนิยมสายเสรีนิยม มาร์กซิสต์ สังคมนิยม แนวก้าวหน้า จิตวิเคราะห์ วัฒนธรรม นิเวศ และหลังสมัยใหม่ โดยเฉพาะในบริบทสังคมไทย ที่ยังยึดติดกับระบบคิดแบบทวิลักษณ์ อำนาจนิยม และชายเป็นใหญ่ แนวคิดสตรีนิยมจึงไม่ใช่เพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่เปิดพื้นที่ให้ประสบการณ์ของผู้หญิงได้กลายเป็นองค์ความรู้ทางสังคมใหม่ ซึ่งสามารถเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสมอภาคและยุติธรรมในสังคม ซึ่งจากการศึกษาพบว่า 1) วรรณคดีไม่ใช่เพียงศิลปะ แต่เป็นพื้นที่ผลิตและทำให้คงอยู่ซึ่งอำนาจทางเพศ

การอ่านแบบสตรีนิยมชี้ว่า วรรณคดีจำนวนมากสะท้อนโครงสร้างปิตาธิปไตยที่ทำให้ผู้หญิงเป็น “ผู้อื่น” ของเพศชาย และสร้างซ้ำอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในเชิงวัฒนธรรม 2) สตรีนิยมคือการรื้อสร้างความรู้ที่ถูกกดทับ ทฤษฎีสตรีนิยมตั้งอยู่บนข้อถกเถียงว่า “ความรู้ของผู้หญิง” ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ตรงมักถูกลดทอนคุณค่าในสังคมปิตาธิปไตย ดังนั้นการอ่านวรรณคดีผ่านมุมมองผู้หญิงคือการท้าทายระเบียบความรู้เดิมและสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่ 3) การคืนเสียงให้ผู้หญิงในวรรณกรรม Showalter เสนอ “Gynocriticism” เพื่อสร้างระเบียบวิธีศึกษาวรรณกรรมที่ผู้หญิงเขียน ส่วน Gilbert และ Gubar ชี้ว่าการเขียนกลายเป็นพื้นที่ต่อต้านอำนาจชายเป็นใหญ่ ประเด็นนี้เปิดการถกเถียงเรื่อง “ใครมีสิทธิ์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม” และ “เสียงของผู้หญิงถูกทำให้หายไปอย่างไรในวรรณคดี” 4) พัฒนาการ 4 คลื่นของสตรีนิยมสะท้อนการต่อสู้ที่เคลื่อนจากสิทธิ ไปสู่ตัวตน และสู่การเมืองของอัตลักษณ์ ตั้งแต่การต่อสู้เพื่อสิทธิเลือกตั้ง การปลดปล่อยบทบาททางเพศ การยอมรับความหลากหลาย จนถึงการใช้เทคโนโลยีต่อต้านการคุกคามทางเพศ การเปลี่ยนผ่านนี้ชี้ให้เห็นว่าอำนาจเพศสภาพเป็นโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขประวัติศาสตร์ 5) บริบทไทยเผยให้เห็นความท้าทายเฉพาะของสตรีนิยมในสังคมที่ยังยึดคติชายเป็นใหญ่และลำดับชั้นอำนาจ ปรากฏการณ์อย่าง “เฟมทวิต” แสดงถึงการต่อสู้อำนาจความพยายามรื้อถอนภาพแทนของสตรี และความตื่นตัวต่ออุดมการณ์เพศในสื่อและวรรณคดี และ 6) การอ่านวรรณคดีแบบสตรีนิยมคือการอ่านเพื่ออำนาจ คือ การตรวจสอบว่า “ผู้หญิงถูกแทนที่อย่างไร?” “ใครถูกทำให้เงียบ?” และ “วรรณคดีผลิตซ้ำหรือท้าทายอุดมการณ์เพศแบบใด?” วรรณคดีจึงเป็นพื้นที่ต่อสู้ทางความหมายเพื่อเสรีภาพ ความเสมอภาค และการยืนยันตัวตนของผู้หญิง (not merely an art form, but a political and ideological battleground)

ดังนั้น การเข้าถึงวรรณคดีด้วยแนวคิดสตรีนิยมจึงมิได้มุ่งทำลายโครงสร้างเดิมของวรรณกรรม แต่เป็นการเปิดพื้นที่แห่งการเรียนรู้ใหม่ ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพศ วัฒนธรรม และอำนาจในงานเขียน การอ่านในกรอบสตรีนิยมช่วยปลดปล่อยความหมายของตัวบทให้กว้างขึ้น และส่งเสริมการมองวรรณกรรมในฐานะเครื่องมือแห่งการสร้างความเท่าเทียมทางเพศและมนุษยธรรม

7. บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 23. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธรรม.
- Beauvoir, S. de. (1949). *The second sex*. Paris : Gallimard.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York, NY : Routledge.
- Chamberlain, P. (2017). *The feminist fourth wave: Affective politics and digital culture*. London, UK : Palgrave Macmillan.
- Charoensap-Kelly, T. (2020). *The woman's body as a site of resistance and power: Contemporary Thai female writers*. Bangkok : Chulalongkorn University Press.
- Cochrane, C. (2013). *All the rebel women: The rise of the fourth wave of feminism*. London, UK : Guardian Faber.
- Connell, R. W. (2009). *Gender: In world perspective*. 2nd ed. Cambridge, UK : Polity Press.

- Deming, W. E. (1986). **Out of the crisis**. Cambridge, MA : MIT Center for Advanced Engineering Study.
- Evans, J. R., & Lindsay, W. M. (2020). **Managing for quality and performance excellence**. 11th ed. Boston, MA : Cengage Learning.
- Evans, S. (1979). **Personal politics: The roots of women's liberation in the civil rights movement & the new left**. New York, NY : Knopf.
- Freedman, E. B. (2002). **No turning back: The history of feminism and the future of women**. New York, NY : Ballantine Books.
- Friedan, B. (1963). **The feminine mystique**. New York, NY : W. W. Norton & Company.
- Gilbert, S. M., & Gubar, S. (1979). **The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination**. New Haven, CT : Yale University Press.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). **Multivariate data analysis**. 7th ed. Upper Saddle River, NJ : Pearson Prentice Hall.
- hooks, b. (2000). **Feminism is for everybody: Passionate politics**. Cambridge, MA : South End Press.
- Linn, R. L., & Gronlund, N. E. (1995). **Measurement and assessment in teaching**. 7th ed. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall.
- Moses, C. G. (2012). **French feminism in the 19th century**. Albany, NY : State University of New York Press.
- Munro, E. (2013). **Feminism: A very short introduction**. Oxford, UK : Oxford University Press.
- Rowbotham, S. (1992). **Women in movement: Feminism and social action**. New York, NY : Routledge.
- Shewhart, W. A. (1939). **Statistical method from the viewpoint of quality control**. New York, NY : Dover.
- Showalter, E. (1977). **A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing**. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- Showalter, E. (Ed.). (1985). **The new feminist criticism: Essays on women, literature, and theory**. New York, NY : Pantheon Books.
- Tong, R. (2014). **Feminist thought: A more comprehensive introduction**. 4th ed. Boulder, CO : Westview Press.